

Liberales institusjoner

Av Lars Peder Nordbakken, økonom i Civita

*Dette notatet bygger på det avsluttende kapitlet i boken **Liberales tenkere for vår tid**, Civita, 2017.*

I en tid hvor det liberale demokratiet er under press i mange land, har også samfunnsdebatten vekket til live betydningen av viktige samfunnsinstitusjoner og deres helsetilstand. Det liberale demokratiet inngår også i en større institusjonell sammenheng. Innen liberal tenkning, som har den personlige friheten som ledestjerne, utgjør forståelsen av frihetens institusjonelle forutsetninger en viktig veiviser i arbeidet med fremme liberale samfunnsforbedringer. Samtidig har det institusjonelle perspektivet en sentral plass i den senere tids fornyelse av den liberale idétradisjonen.

At nettopp vår egen samtid, spesielt når vi betrakter den i et internasjonalt lys, bærer preg av en rekke anti-liberale tendenser, er naturligvis også med på å aktualisere de liberale institusjonene og deres innbyrdes orden og avhengigheter.

Den tyske historikeren Heinrich August Winkler, kjent for sitt store firebindsverk om Vestens historie, *Geschichte des Westens* (2009–2015), har treffende beskrevet at Europa i flere år har befunnet seg i en kryssild av selvforskyldte kriser som har gitt ny næring til autoritære former for populisme, og resultert i en undergraving av både verdiene og institusjonene som underbygger det liberale demokratiet i flere medlemsland i EU.¹ Den amerikanske statsviteren Francis Fukuyama har i sin *Political Order and Political Decay* (2014) gjennomført en analyse som vitner om et alvorlig institusjonelt forfall i Vesten og gitt en urovekkende situasjonsbeskrivelse av det landet som i mange år har vært sett på som «leder av den frie verden»: USA.² Etter innsettelsen av den nasjonalpopulistiske Donald Trump som amerikansk president har dette institusjonelle forfallet blitt både stadig tydeligere og mer alvorlig, og smittet over på de internasjonale institusjonene som en gang ble sett på som en manifestasjon av Vestens verdifelleskap.

På bakgrunn av slike tendenser kan det virke som et tidsbilde fra en fjern idyll å minnes den tsjekkiske presidenten Vaclav Havel's offentlige refleksjoner om hvordan han forstod det europeiske verdifelleskapet i 2000:

Jeg ser klart for meg de europeiske verdiene som er blitt formet gjennom historien: Respekten for menneskets egenverdi, dets rettigheter og verdighet, solidaritetsprinsippet, rettsstaten og likhet for loven, beskyttelse av mindretallet, demokratiske institusjoner, maktfordeling, politisk pluralisme, respekten for privat eiendom, private foretak og markedsøkonomien, så vel som det å fremme det sivile borgersamfunnet.³

Basert på den erkjennelse at de samme verdiene og institusjonene som Havel betonet i sine refleksjoner nå står under press fra mange kanter i flere vestlige land, er det naturlig å fremheve en sentral lærdom fra liberal tenkning: Den personlige friheten er betinget av noe mer enn formell grunnlovsbeskyttelse, og noe mer enn henvisning til universelle menneskerettigheter. For at friheten skal være reell og virksom som et allemannseie, ikke bare som en formell rettighet, trengs det en langt mer omfattende frihetlig konstitusjon enn den som er definert av rettsstaten. Rettsstatens rolle blir ikke mindre viktig av den grunn. Uten garanterte individuelle friheter og rettigheter, likhet for loven, statlig maktfordeling og maktbegrensning, minoritetsvern og et upartisk og uavhengig rettsvesen er friheten i beste fall en illusjon. Uten rettsstaten – *the rule of law* – er det heller ikke mulig å forestille seg et liberalt demokrati. I både Friedrich Hayeks og Ralf Dahrendorfs politiske filosofi har også rettsstaten forrang blant de liberale institusjonene, som en grunnleggende forutsetning for demokratiet og de øvrige liberale institusjonene.

Demokratiet er dessuten så mye mer enn frie valg og flertallsstyre. Demokratiet kan, som Ralf Dahrendorf har uttrykt det, kanskje best forstås som et ensemble av institusjoner som gjør det mulig å forandre samfunnet uten bruk av vold, som gjør det mulig å kontrollere all maktutøvelse, sikre borgerne mot at makt misbrukes gjennom et sett av *checks and balances*, og som dessuten gir borgerne mulighet til selv å delta i de prosessene hvor den politiske makten utøves. Ytringsfrihet og frie, uavhengige medier som samlende offentlige arenaer for offentlig opinionsdannelse er avgjørende forutsetninger for et levende demokratisk engasjement og bred deltakelse i demokratiet. Under demokratiet hører også staten og dens utøvende organer, samt forholdet mellom parlament og regjering, og mellom de to sistnevnte og overnasjonale beslutningsorganer av politisk og rettsstatlig art. Både Dahrendorfs betoning av parlamentenes rolle og Sens vektlegging av inkludering og muligheter for deltagelse i demokratiske prosesser som en frihetsforsterkende kraft hører også nøye sammen med demokratiets helsetilstand. Som Francis Fukuyama har påpekt, finnes det også en betydelig fare for at de politiske institusjonene forvitrer og forfaller hvis staten blir for svak til å hegne om sin egen, og sitt byråkratis, uavhengighet og upartiskhet. I en slik situasjon kan mektige særinteresser og lobbygrupper få for stor makt. Ifølge Fukuyama skyldes en stor del av det institusjonelle forfallet i USA i vår tid at en svak stat er blitt ytterligere svekket av de siste tiårenes økte ulikhet, som i sin tur har forsterket problemet med kjøp av politisk innflytelse.⁴ Dermed angripes både rettsstatens, demokratiets og markedsøkonomiens spilleregler på en ødeleggende måte.

Hvis mennesket i hovedsak var å forstå som en *homo politicus*, trengte vi kanskje ikke gå lenger enn til rettsstaten og demokratiet, det vil si det liberale demokratiet, for å skape gode betingelser

for den personlige friheten. Men mennesket, som et sosialt vesen, er naturligvis mye mer. Mange filosofer har også fremhevet mennesket som et moralsk vesen, og betonet viktigheten av våre relasjoner til våre nærmeste. Men mange har stoppet her, og dermed neglisjert den store delen av den menneskelige tilværelse som har med arbeid og fritid å gjøre. Hvis vi ikke innrømmer friheten å gjenspeile hele mennesket, men bare deler av vår tilværelse, trenger vi heller ikke undres over at frihetsbegrepet, i noen presentasjoner, kan virke både avspist og tomt. Dette er på ingen måte et trivielt poeng. I mellomkrigstiden og i perioden rett etter andre verdenskrig var det mange intellektuelle og politikere som trodde på en kombinasjon av liberalt demokrati og en sentralstyrt planøkonomi – inntil de begredelige praktiske resultatene slo tilbake som en boomerang. I vår tid er denne troen mindre utbredt, selv om flere vestlige land har begynt å flørte med både proteksjonisme og økonomisk nasjonalisme. Derimot er troen på en kombinasjon av autoritært statsstyre, i enkelte land kalt illiberal demokrati, og et økonomisk system som på overflaten kan forveksles med en markedsøkonomi langt mer utbredt. Vi kjenner mønstret igjen fra Kina og Russland, til Ungarn og Tyrkia, for å nevne noen eksempler.

For liberale kan ikke friheten være partiell. Den må være like hel som frihetens subjekt, mennesket. Den naturlige samfunnsmessige følgen av dette helhetsperspektivet er at den personlige friheten forutsetter et samfunnssystem som er preget av maktspredning, desentralisering, statsfrie sfærer – *corps intermédiaires* – og et stort mangfold av åpne arenaer som inviterer til engasjement og aktivitet. For frie og myndige borgere utgjør ikke rettsstaten og demokratiet tilstrekkelige betingelser for å leve ut sitt begrep om frihet i praksis, til tross for at de er helt nødvendige. Det handler om noe mer: Et bredere sett av samvirkende institusjoner, i betydningen spilleregler, som vi kan sammenfatte med begrepet *frihetens infrastruktur*.

Frihetens infrastruktur

Begrepet infrastruktur står for noe som gjør det mulig eller lettere å realisere bestemte typer aktiviteter og gjøremål. I samfunnet er vi til daglig avhengig av mange typer infrastruktur som understøtter oss i hverdagen. I sine konkrete manifestasjoner gjenkjenner vi lett eksempler som transportinfrastruktur, betalingsinfrastruktur eller infrastrukturen for mobiltelefoni, samt vår tids aller mest omfattende og nærværende infrastruktur: Internett. Disse formene for infrastruktur er så selvfølgelig at vi knapt tenker over det. På tilsvarende måte kan vi også forestille oss et stort ensemble av institusjoner som muliggjør den personlige friheten, som vi kanskje også har en tendens til å ta for gitt i et velfungerende liberalt demokrati.

Hvis vi følger Ralf Dahrendorfs tanke om at friheten essensielt kun eksisterer og overlever som en praksis – gjennom å bli tatt i bruk – leder tanken oss videre til å verdsette den sosiale infrastrukturen som gjør denne virksomme friheten mulig. Naturligvis er det samme perspektivet like gyldig når vi søker å fremme eller forsterke den personlige friheten, eller når vi forsøker å forstå årsakene til at den personlige friheten i et samfunn svekkes. Siden samfunnet hele tiden er i bevegelse, må vi også vektlegge institusjonenes dynamiske egenskaper. Det betyr at vi også møter på et nytt spørsmål: I hvilken grad bidrar spillereglene i samfunnet til å belønne, eller straffe den virksomme friheten – som en allmenn praksis? Som den institusjonelle økonomen Douglass North har vist, kommer vi ikke utenom det faktum at alle spilleregler former insentiver,

og at insentiver dernest påvirker våre handlingsmønstre. North tenkte selv mest på hvordan vi kan forme produktive insentiver som fremmer økonomisk verdiskaping, og han betonet tydelig at disse produktive insentivene var betinget av personlig frihet og næringsfrihet.⁵ Vi kan imidlertid trekke konsekvensene av Norths tenkning ett skritt lenger, og hevde at spillereglene også former insentiver som påvirker i hvilken grad vi verdsetter og tar i bruk friheten – som sådan. Dermed kommer vi heller ikke utenom spørsmålet om i hvilken grad vi har lyktes med å vedlikeholde og styrke kvaliteten på våre liberale institusjoner. Det eneste sikre er at institusjonene vil forvitte i fravær av et aktivt vedlikeholdsarbeid.

Spørsmålet om institusjonell kvalitet er med rette blitt ett av vår tids store samfunnsproblemer. Hvor mye som står på spill er eksempelvis blitt demonstrert i Daron Acemoglus og James Robinsons sammenlignende historiske analyse i deres mye omtalte bok *Why Nations Fail* (2012), men også i den skotske historikeren Niall Fergusons BBC Reith Lectures fra det samme året, publisert under tittelen *The Great Degeneration – How Institutions Decay and Economies Die*. En interessant parallell, med større vektlegging av stat, regjering og demokrati, er bind 2 av statsviteren Francis Fukuyamas verk *Political Order and Political Decay* (2014).

Spørsmålet om institusjonell kvalitet gjør det nødvendig å klargjøre hva vi mener med kvalitet. I vår sammenheng er kvalitetsbegrepet nært knyttet til et liberalt formål: å fremme den personlige friheten som et allemannseie. Med dette utgangspunktet kan vi i det minste identifisere noen viktige kvalitetsdimensjoner som samlet kan tolkes som et begrep om liberal kvalitet. Et viktig aspekt er å forstå hvilke institusjoner som er de mest relevante. Et annet aspekt er å forstå hvilke av de relevante institusjonene som er viktigst, i betydningen å muliggjøre den virksomme friheten. Dernest kan vi følge Walter Euckens innsikt, gjennom å utvikle et sett av prinsipper for hver av de viktigste institusjonene, på en tilsvarende måte som Eucken selv gjorde for den liberale markedsøkonomien. I tråd med Euckens tenkning trenger vi i første rekke å forstå institusjonenes *konstituerende* prinsipper, de som definerer hvilke komponenter som må på plass for å etablere eksempelvis et liberalt demokrati. Dernest trenger vi å klargjøre institusjonenes *regulerende* prinsipper, det vil si de hensynene vi må følge opp for å sikre at institusjonens kvalitet vedlikeholdes og sikres over tid, og ikke forvitrer i møte en rekke endringskrefter i samfunnet. Til slutt er det av avgjørende betydning at både de konstituerende og regulerende prinsippene for den enkelte institusjon står i et balansert og gjensidig forsterkende forhold til de øvrige institusjonene i frihetens infrastruktur. Det siste poenget tilsvarer Euckens vektlegging av *Interdependenz der Ordnungen*, det vil si av institusjonenes gjensidige relasjoner og avhengigheter – at alt henger sammen med alt.

Når det gjelder spørsmålet om hvilke institusjoner som utgjør det mest grunnleggende og avgjørende tyngdepunktet i frihetens infrastruktur, har Friedrich Hayek og Ralf Dahrendorf gitt noen viktige svar. Når det gjelder Hayek, må vi lete i flere av hans arbeider for å se helheten. Hos Dahrendorf er denne helheten gitt et mer eksplisitt og kompakt svar.⁶ Det er signifikant at begge disse to ledende liberale samfunnsstenkerne mellom 1944 og 2009, som kunne være uenige i en rekke enkeltsaker, i all hovedsak kom frem til det samme institusjonelle svaret. Det bør også tillegges at Wilhelm Röpke og Walter Eucken utvilsomt lå svært nær den helhetlige institusjonelle forståelsen som vi finner hos Hayek og Dahrendorf.

Min tolkning av Hayek og Dahrendorfs grunnleggende svar kan lettest sammenfattes med å beskrive frihetens infrastruktur bestående av fire grunnleggende liberale institusjoner, eller grunnpilare, som 1) betinger hverandre og 2) må være sikret et minimum av autonomi i forhold til hverandre, slik at deres integritet som uavhengige institusjoner blir sikret. Dette kravet om autonomi og institusjonell integritet kan tolkes som en utvidet versjon av det klassiske maktfordelingsprinsippet som – gjennom et sett av *checks and balances* – sikrer mot sammenblanding, ensretting og maktkonsentrasjon. De fire grunnpilarene er, slik som vist i figuren under: rettsstaten – *the rule of law*, demokratiet, markedsøkonomien og det uavhengige sivilsamfunnet. Som figuren forsøker å formidle står de fire grunnpilarene i en gjensidig relasjon til hverandre, samtidig som det slås ring rundt den enkelte institusjonens autonomi og integritet.⁷

Frihetens infrastruktur Grunnpilarene i det liberale samfunnssystemet

Den institusjonelle definisjonen av den liberale markedsøkonomien kan enklest sammenfattes på tilsvarende måte som Walter Eucken gjorde, gjennom sine konstituerende og regulerende prinsipper. Markedsøkonomien er basert på privat eiendomsrett, frie forbrukervalg, næringsfrihet, fritt yrkesvalg, fri handel, fri prisdannelse og åpen konkurranse basert på rettferdige spilleregler og produktive insentiver – lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Den reguleres av et aktivt konkurranse-tilsyn og lovgivning for utøvelse av næringsvirksomhet som håndheves åpent og rettferdig, og som skaper størst mulig grad av likhet i rammebetingelser. En markedsøkonomi har et mangfold av bedrifter, organisasjonsformer, forsknings- og kunnskapsmiljøer som gir grunnlag for en nyskapende og dynamisk markedsøkonomi i en verden preget av tiltagende økonomisk integrasjon og konkurranse på tvers av landegrenser – i ett ord: globalisering.

Gjenreisningen av en liberal og dynamisk markedsøkonomi etter andre verdenskrig var en hovedsak for flere viktige liberale tenkere, og den store betydningen som Mises, Hayek, Röpke og Eucken la på denne oppgaven kommer tydelig frem i lys av den kritiske rollen økonomien spiller i frihetens infrastruktur. Det handlet ikke bare om å legge forholdene til rette for en betydelig økning i folks levestandard. Det handlet like mye om å åpne muligheter for alle til å realisere sine egne liv, ambisjoner og interesser – til å gi alle en menneskeverdig tilværelse i Euckens ånd: bedre muligheter til å leve et selvvalgt liv.

Både Amartya Sen og Milton Friedman har på hver sin måte lagt vekt på de nære og gjensidig forsterkende relasjonene mellom de institusjonelle kvalitetene i økonomien og i demokratiet. Röpkes argument for liberal desentralisme ga kanskje sterkest uttrykk for at demokratets liberale helsetilstand også er betinget av spredning av økonomisk makt, og at samfunnet rommer et tilstrekkelig antall frie og uavhengige personer, som ikke er redde for å ytre seg, og som opptrer uavhengig av organiserte makt- og interessegrupper. For Röpke innebar dette full støtte til Euckens normative perspektiv og program for en markedsøkonomi som maksimerer konkurranse og minimerer makt.

Den mest undervurderte blant de liberale institusjonene er utvilsomt sivilsamfunnet, i en helt konkret allmenndannende betydning: alle former for frivillig, ikke-kommersielt samarbeid mellom mennesker omkring felles interesser, verdier, holdninger og hobbyer. Sivilsamfunnet er den store frie arenaen for samfunnsdeltakelse som skaper frivillige fellesskap og solidaritet mellom mennesker på tvers av en rekke skillelinjer i samfunnet for øvrig. Her finner vi de mange fellesskapene og nettverkene mellom frie samfunnsborgere som betyr så mye for vår livskvalitet i hverdagen. Deltakelse i politiske partier og demokratisk engasjement utgjør også en viktig del av et levende sivil samfunn. Det meste av det vi forstår med kulturliv og idrettsliv utgjør naturligvis viktige dannelsesarenaer som inkluderer mange. Den av våre tenkere som har viet sivilsamfunnet mest oppmerksomhet er Ralf Dahrendorf. Dahrendorf la særlig vekt på to imperativer for at sivilsamfunnet skal fylle sin rettmessige plass som en viktig del av frihetens infrastruktur. For det første må sivilsamfunnet være uavhengig av stat og marked. Når sivilsamfunnet og frivillighet reduseres til et «supplement til offentlig sektor», eller ble avhengig av økonomiske bidrag fra myndighetene, mente Dahrendorf at varsellampene bør lyse. For det andre mente Dahrendorf at sivilsamfunnet på sitt beste fremstår som en uunnværlig demokratisk dannelsesarena – en samfunnssfære som lærer oss noe vesentlig om demokratisk kultur og omgangsform. Dahrendorf siterte gjerne James Madisons syn på sivilsamfunnet, og han krediterte mye av den fredelige forvandlingen av Øst-Europa etter Berlin-murens fall til oppblomstring av sivilsamfunnet.⁸

Den som tar inn over seg dybden i Dahrendorfs tanker om sivilsamfunnet vil også lett forstå alvoret i den utviklingen som blant andre sosiologene Robert Putnam og Charles Murray, samt historikeren Niall Ferguson, har formidlet om deltagelsen i sivilsamfunnet i USA og Storbritannia i løpet av de siste 20–30 årene: En kraftig nedgang i medlemsmassen for lag og foreninger. I Dahrendorfs og Madisons ånd kan vi betrakte tilstanden i sivilsamfunnet som en viktig temperaturmåler på samfunnets allmenne helsetilstand. Sivilsamfunnet er dessuten viktig som arena for naturlig sosial integrasjon og for utvikling av den sosiale tilliten som bidrar så sterkt til at et samfunn henger sammen, basert på en naturlig form for solidaritet og samhold.

På den motsatte siden av skalaen kan det samme sivilsamfunnet også bli et offer for en uheldig samfunnsutvikling som angriper sivilsamfunnets funksjon som en viktig komponent i frihetens infrastruktur. Det er relativt innlysende at en tendens til politisk og økonomisk maktkonsentrasjon vil virke ødeleggende inn på sivilsamfunnet. Det samme vil også sosiale oppløsningstendenser og økonomisk stagnasjon, for ikke å glemme en sterk økning i ulikhet knyttet til inntekt og formue, som vi eksempelvis har registrert i USA over flere tiår. Det sosiale spørsmålet, som Eucken og Röpke kalte det, det offentlige ansvaret for å sikre alle borgere en minstestandard og en tilstrekkelig «kapabilitet» som sikrer en reell mulighet til å ta del i samfunnet og i arbeidslivet, slik Dahrendorf og Sen har vektlagt, er derfor av stor betydning for at den virksomme friheten skal bli et allemannseie. Her finner vi også en av årsakene til at Norge og de øvrige nordiske landene i dag fremstår som noen av de mest liberale i verden, men også et bevis på hvorfor størrelsen på velferdsstaten, som sådan, eller et mål på offentlige utgifter i prosent av bruttonasjonalproduktet aldri vil kunne fungere som pålitelige målestokker på den personlige frihetens vilkår i et samfunn. Vi kan med Eucken hevde at vi her står overfor et kvalitativt spørsmål, snarere enn et kvantitativt spørsmål.

Det liberale samfunnssystemet

Det liberale samfunnssystemet er som nevnt noe mer enn det liberale demokratiet, og det er kritisk betinget av de fire grunnpilarene som jeg har kalt for frihetens infrastruktur: rettsstaten, demokratiet, markedøkonomien og det uavhengige sivilsamfunnet, samt at disse institusjonene både utfyller hverandre og står i et balansert forhold til hverandre. En avgjørende forutsetning for at de fire institusjonene til sammen skal fungere som en frihetens infrastruktur er at de skilles tydelig fra hverandre, og ikke blandes sammen. Det betyr at i den grad vi lykkes med å sikre autonomien og integriteten til hver av de fire grunnpilarene – vil vi også lykkes med å styrke det liberale systemets evne til å underbygge enkeltmenneskets virksomme frihet.

I et velfungerende liberalt samfunn sikres derfor borgernes reelle frihet gjennom en forutsigbar maktbalanse mellom alle de fire grunnleggende institusjonene. Og motsatt: Friheten trues i den grad én eller flere av institusjonene skulle tilrive seg en dominerende posisjon, og dermed true integriteten til en eller flere av de andre. Å sikre denne institusjonelle autonomien og maktbalansen er ikke noe man kan gjøre én gang for alle. Det handler om en kontinuerlig oppgave fordi verden hele tiden er i forandring. Hvis arbeidet med å videreutvikle og forbedre de grunnleggende institusjonene forsømmes, risikerer vi at deres funksjonsmåte forringes, at institusjonene forvitrer, eller til og med at de blir dysfunksjonelle.

I dette perspektivet er det kanskje påfallende å reflektere over hvor lite oppmerksomhet som vies nettopp dette viktige vedlikeholdet av våre liberale institusjoner. Jo mindre oppmerksomheten er, desto større er sjansene for at den virksomme friheten er i ferd med å bli undergravd. En liberalisme uten et program for å vedlikeholde og forbedre frihetens infrastruktur representerer derfor en iboende selvmotsigelse. I virkeligheten er det selvsagt ikke liberalismen som utgjør den største trusselen mot de liberale institusjonene, men det store spekteret av regimer som ikke er liberale.

Viktigheten av å vedlikeholde og forsterke de fire grunnpilarene blir enda tydeligere når vi utvider perspektivet på det liberale samfunnssystemet ytterligere og tilnærmer oss et mer realistisk bilde av det liberale samfunnssystemets mangfoldighet. I et slikt utvidet perspektiv blir det naturlig å se for seg et mer komplett bilde av frihetens infrastruktur. I tillegg til de fire grunnleggende institusjonene kommer et stort antall mindre institusjoner som bidrar til å utfylle de fire store. Den utvidete infrastrukturen rommer alt fra en fri presse og frie medier, til fri forskning, offentlige ombud og tilsyn, uavhengige trossamfunn og en skole som stimulerer til personlighetsdannelse, kreativitet og kritisk omgang med påståtte sannheter, for å nevne noen få eksempler. I virkeligheten er antallet slike *corps intermédiaires* mellom marked, stat og demokrati langt større enn vi kan fatte. Det er først når vi forsøker å forestille oss dette store mangfoldet av frie og uavhengige institusjoner at vi fullt ut kan verdsette betydningen av det liberale samfunnssystemets maktbalanse, maktspredning og desentraliserende egenskaper, på den måten Wilhelm Röpke har beskrevet så levende.

Det liberale samfunnssystemet er polysentrisk. Ufrihetens strukturer er derimot uten unntak preget av et monosentrisk samfunnssystem – hvilket i praksis betyr at staten, og dens maktbase, inntar en så sterk sentraliserende maktposisjon at resultatet blir ensretting og kollektivisering. Men, som både Röpke og Eucken har minnet oss om, kan det også være at staten er så svak at den blir et lett bytte for private maktgrupper, og derigjennom blir omdannet til et skalkeskjul for et privat maktkartell, slik tilfellet var under Weimar-republikken, og slik vi ifølge Fukuyama ser tendenser til i USA i vår tid. Slike maktsentraliserende krefter vil alltid søke å utviske grensene mellom de tidligere uavhengige institusjonene. Berlusconi og Putins infame utvisking av grensene mellom sine regjeringer og TV-mediene kan stå som klassiske eksempler. Eksemplene viser også hvorfor mange av vår tids trusler mot den personlige friheten er så farlige – de opererer i det skjulte, sniker seg inn i vår hverdag, og maktovergrepene skjer nesten umerkelige, i hvert fall til å begynne med. Denne snikende autoritærismen, som Dahrendorf kalte den, kan utvikle seg langt før den dukker opp som et problem i offentlig diskusjon, og noen ganger går det så lang tid at den frie offentlige samtalen i mellomtiden er avskaffet.

Åpne oppdagelsesprosesser

Noen andre viktige egenskaper som dette mangfoldet av store og små frihetsdannende institusjoner har til felles bør nevnes:

- Alle de fire grunnpilarene i det liberale samfunnssystemet representerer åpne og inkluderende institusjoner som skaper et mangfold av åpne oppdagelsesprosesser; prosesser som skaper kunnskapsvekst og forbedringer i samfunnsborgernes tilværelse og livssituasjon.
- Disse åpne oppdagelsesprosessene er av avgjørende betydning for at utøvelsen av den virksomme friheten gis gode vilkår.
- Kvaliteten på de åpne oppdagelsesprosessene er videre kritisk betinget av produktive insentiver og rettferdige spilleregler som gjelder likt for alle.

Alle de fire grunnpilarene i det liberale samfunnssystemet, samt en rekke utfyllende institusjoner, er kjennetegnet ved å utgjøre slike åpne oppdagelses- og utviklingsprosesser. Denne erkjennelsen understreker hvorfor liberalismen også kan tolkes som det åpne samfunnets ideologi, slik Friedrich Hayek og Karl Popper har understreket.

Dahrendorf-spørsmålet

Et aspekt ved den reelle friheten, som blant andre Amartya Sen har lagt stor vekt på, er at reell frihet forutsetter et visst minstemål av kapabilitet, i form av evner og ressurser, for å bli realisert. Dette er det sosial-liberale kronargumentet for å sikre alle mennesker en minimumsstandard, gjennom utdanning, forsikring og inntekt, slik at alle får en fair sjanse til å ta aktivt del i samfunnet som en fri og myndig borger. I forlengelsen av dette sosiale aspektet ved friheten hører også viktigheten av å føre en aktiv arbeidsmarkedspolitikk som sikrer inkludering av flest mulig i arbeidslivet.

Den sosiale dimensjonen har gjennom historien vært tydelig til stede blant mange liberale tenkere. Eksempelvis finner man en sterk betoning av sosial sikkerhet blant så vidt forskjellige liberale tenkere som John Rawls, Amartya Sen og Ralf Dahrendorf på den ene siden, og Wilhelm Röpke, Walter Eucken, Friedrich Hayek og Milton Friedman på den andre siden. Ralf Dahrendorf spissformulerte sitt argument ved å stille spørsmålet: «Med hvilken rett kan vi snakke om et fritt samfunn, hvis ikke friheten gjelder for alle?»⁹ Dette spørsmålet fulgte han opp med å understreke at det er i god liberal tradisjon å innrette sosialpolitikk på en slik måte at den fungerer som en hjelp til selvhjelp, og dermed som en tillitserklæring til det enkelte menneskets verdighet og muligheter til å leve et selvvalgt liv. Liberal politikk kan i Dahrendorfs ånd forstås som et engasjement for å utvikle, forsterke og videreutvikle frihetens infrastruktur – samtidig som vi sikrer alle en minimumsstandard som gjør friheten virksom for alle. Det samme perspektivet stod helt sentralt i bidragene til å skape liberale samfunnsforbedringer blant de opprinnelige «nyliberale», som Walter Eucken og Wilhelm Röpke. Hva mener vi så med liberale forbedringer? Ralf Dahrendorfs forstod liberale forbedringer på en helt konkret måte når han hevdet at liberale forbedringer har som kjennetegn å gi stadig flere bedre muligheter til å leve selvvalgte liv. Dahrendorf foreslo på dette grunnlaget å tolke den virksomme friheten som virksomhet basert på autonome, selvvalgte handlinger.

Institusjoner og kultur

Hva kommer først, institusjoner eller kultur? Dette spørsmålet kan ikke liberale unngå å møte på i sin egen bevisstgjøring omkring hva vi kan gjøre for å fremme et mer liberalt samfunn. Mitt svar er å hevde at det som kommer først er institusjonene, eller spillereglene om man vil, fordi disse former insentiver og belønningssystemer, som i sin tur former handlingsmønstre, som igjen skaper resultater, som videre formidler læring gjennom eksemplets makt og gjennom overbevisende argumentasjon. Men aller først kommer egentlig ideene som foreslår institusjonene. I så måte kan vi dele Ludwig von Mises' innsikt om at vi, i vårt søk etter ideers opprinnelse, alltid vil finne ut at en idé oppstår ved det enkle faktum at ett bestemt menneske hadde en idé. Mises' innsikt kan tjene som en påminnelse om at enkeltindividet også betyr en hel del, og at fremtiden er åpen.

Likevel er det kanskje viktigere å forstå de selvforsterkende vekselvirkningene mellom institusjoner og kultur. Dette leder oss på nytt tilbake til ideene, og til det aktive initiativet til forbedringer. Det er en farlig tanke å tro at når friheten først er vunnet, er den vunnet en gang for alle. En viktig lærdom om institusjoner er at de før eller siden vil forvitte, hvis de ikke blir vedlikeholdt i takt med utviklingen innen samfunn, økonomi og teknologi, herunder endringer i maktforhold. En realistisk tolkning av liberalismen kan derfor lyde slik: Liberalismen er enten aktiv og reformistisk – eller så eksisterer den ikke. Liberalismen kan derfor aldri overlates til å bli en passiv idéarv som forvaltes av konservative. I det øyeblikket det skjer, er liberalismen i realiteten død. Liberalismen må også bekrefte seg selv gjennom aktiv konfrontasjon med alle former for ufrihet – friheten taler ikke sin egen sak, og ingen fakta er selvforklarende, og ingen ideer er selvargumenterende. Siden liberalismen bare overlever som en praksis, må vi fatte mot til å ta friheten i aktiv bruk som frie borgere, i trygg forvissning om at vi er utstyrt med en evne til å være ansvarlige. Det innebærer at vi også må forfølge friheten som en intellektuell og politisk oppgave og utfordring, gjennom å fremme og utvikle innholdet i en ekte liberal reformisme, som kan drive samfunnet fremover mot liberale forbedringer – som åpner flere muligheter for alle.

Benjamin Constant hadde et viktig poeng når han en gang kom med denne advarselen: «Når den aktive streben etter frihet avtar – vil friheten alltid stå i fare». Constant formidlet også et tidløst argument for å kjempe den personlige frihetens sak:

Friheten er i virkeligheten målet for ethvert menneskelig fellesskap: Det er på friheten den offentlige og private moral må bygges, på frihetens skuldre henger også alle beregninger innen handels- og yrkeslivet; og uten frihet finnes det for oss mennesker ingen fred, ingen personlig verdighet, og ingen lykke.¹⁰

Civita er en liberal tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Civita er uavhengig av politiske partier, interesseorganisasjoner og offentlige myndigheter. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på larspeder@civita.no eller civita@civita.no.

Sluttnoter

- 1 Heinrich August Winkler, *Zerreissproben – Deutschland, Europa und der Westen*, C.H. Beck, 2015, 150–160.
- 2 Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay*, Farrar, Straus and Giroux, 2014.
- 3 Gjengitt i Carsten Peter Thiede, *Europa: Werte, Wege, Perspektiven*, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, 2000, 167.
- 4 Francis Fukuyama, *The Meaning of the 2016 Election*, *Foreign Affairs*, June 13, 2016.
- 5 Douglass C. North, *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, 2005, 155–170.
- 6 Ralf Dahrendorf, *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung – Eine Politik der Freiheit für das 21. Jahrhundert*, C.H. Beck, 2003.
- 7 Jeg har tidligere behandlet det samme tema i Lars Peder Nordbakken, *Muligheter for alle – dynamisk vekst i en liberal markedsøkonomi*, *Civita*, 2006, 99–110, samt i essaysamlingen *Øystein Sørensen, Lars Fr. H. Svendsen og Lars Peder Nordbakken, Tre essays om Liberalisme*, *Civita*, 2008, 88–98.
- 8 Se Ralf Dahrendorf, *Civil Society*, *Common Purpose Journal*, Winter 1992, 6–7.
- 9 Ralf Dahrendorf, *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung – Eine Politik der Freiheit für das 21. Jahrhundert*, C.H. Beck, 2003, 137.
- 10 Benjamin Contant, *Grundprinzipien der Politik (Gesamtausgabe, Band IV)*, sitert i Karen Ilse Horn (red.), *Die Liberale Demokratie*, Ott Verlag, 2004, 27.